

Alberto BASCIANI este conferențiar universitar de istorie a Europei Orientale în cadrul Departamentului de Științe Politice al Universității Roma Trei, unde predă istoria Balcanilor în perioada contemporană, istoria Uniunii Sovietice și a Rusiei postsovietice. A publicat numeroase studii atât în Italia, cât și în străinătate despre istoria politică a Europei de Sud-Est, în special despre perioada interbelică și comunismul românesc. Este autorul volumelor *Un conflitto balcanico. La contesa fra Bulgaria e Romania in Dobrugia del Sud 1919-1940*, Cosenza, Periferia, 2001, și *L'Illusione della modernità. Il Sud-est dell'Europa tra le due guerre mondiali*, Soveria Mannelli, Rubbettino, 2016.

Maria VOICU a făcut Facultatea de Limbi și Literaturi Străine, Universitatea din București, cu specializarea italiană – rusă, și două masterate de limbă și cultură, în cadrul aceleiași instituții, având la bază studierea celor două limbi. A debutat cu un volum propriu de poezie la vârsta de 10 ani, urmat de mai multe premii I la diverse festivaluri naționale de poezie. În anul 2007 a primit premiul pentru Artă și Cultură în cadrul galelor din orașul Galați. Este traducător și interpret autorizat, iar acesta este volumul său de debut în calitate de traducător literar.

George Doru IVAN este absolvent al Facultății de Litere, specializarea română-italiană, și al masteratului de traductologie latino-romanică la Facultatea de Limbi și Literaturi Străine, ambele în cadrul Universității din București. În anul 2014 a câștigat premiul al III-lea la festivalul „Fest-lettura”, un concurs de traduceri literare organizat cu sprijinul Institutului Italian de Cultură „Vito Grasso” din București, iar în anul 2016 a beneficiat de o bursă de studiu Erasmus la Universitatea din Bologna. Volumul de față reprezintă debutul său în calitate de traducător literar.

Alberto Basciani

DIFICILA UNIRE

Basarabia și România Mare

1918-1940

Prefață de
KEITH HITCHINS

Traducere din italiană de George Doru IVAN și Maria VOICU

CARTIER
i s t o r i c

CARTIER

Editura Cartier, SRL, str. București, nr. 68, Chișinău, MD2012.

Tel./fax: 022 20 34 91, tel.: 022 24 01 95. E-mail: cartier@cartier.md

Editura Codex 2000, SRL, Strada Toamnei, nr. 24, sectorul 2, București.

Tel./fax: 021 210 80 51. E-mail: romania@cartier.md

cartier.md

Difuzare:

București: Strada Toamnei, nr. 24, sectorul 2.

Tel./fax: 021 210 80 51. E-mail: romania@cartier.md

Chișinău: str. București, nr. 68. E-mail: cartier@cartier.md

Cărțile CARTIER pot fi procurate online pe shop.cartier.md și în toate librăriile bune din România și Republica Moldova. Cartier eBooks pot fi procurate pe iBooks, Barnes & Nobles și pe cartier.md

LIBRĂRIILE CARTIER

Librăria din Centru, bd. Ștefan cel Mare, nr. 126, Chișinău. Tel./fax: 022 21 42 03.

E-mail: librariadincentru@cartier.md

Librăria din Hol, str. București, nr. 68, Chișinău. Tel.: 022 24 10 00. E-mail: librariadinhol@cartier.md

Comenzi CARTEA PRIN POȘTĂ

CODEX 2000, Str. Toamnei, nr. 24, sectorul 2, 020712 București, România

Tel./fax: (021) 210.80.51

E-mail: romania@cartier.md

Colecția *Cartier istoric* este coordonată de Virgil Păslariuc

Editor: Gheorghe Erizanu

Lector: Em. Galaicu-Păun

Coperta: Vitalie Coroban

Design/tehnoredactare: Valeria Idrjilov

Prepress: Editura Cartier

Tipărită la Bons Offices

Alberto Basciani

LA DIFFICILE UNIONE

ARACNE editrice S.r.l. (Roma), 2007 (Ediția a II-a, revăzută și adăugită)

Alberto Basciani

DIFICILA UNIRE

Ediția I, martie 2018

© 2007 by Alberto Basciani

© 2018, Editura Cartier, pentru prezenta versiunea românească. Toate drepturile rezervate.

Cărțile Cartier sunt disponibile în limita stocului și a bunului de difuzare.

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții

Basciani, Alberto.

Dificila unire: Basarabia și România Mare (1918-1940) / Alberto Basciani; pref. de Keith Hitchins;

trad. din ital. de George Doru Ivan, Maria Voicu. – Chișinău: Cartier, 2018 (Tipogr. „Bons Offices”). – 428 p. –

(Colecția „Cartier istoric” / ISBN 978-9975-79-902-7).

Tit. orig.: La difficile unione. La Basarabia e la Grande Romania 1918-1940. –

Referințe bibliogr.: p. 390-417 și în subsol. – Indice de nume: p. 418-428. – 500 ex.

ISBN 978-9975-86-259-2.

94(478+498)“1918/1940”

B 36

Cuprins

<i>Prefață</i>	7
<i>Introducere</i>	10

CAPITOLUL I

Basarabia de la *gubernie* a Imperiului Rus la Republică autonomă. 1878-1918

1. De la a Doua Criză Orientală până la secolul XX. Integrarea Basarabiei în Imperiul Rus.....	17
2. Secolul al XX-lea în Basarabia. Nașterea opiniei publice și chemarea iredentistă	56
3. Războiul și experiența Sfatului Țării	80

CAPITOLUL II

Basarabia în România Mare (1918-1923). O stare de necesitate continuă

1. Primele divergențe pe calea spre integrare	113
2. Violențele împotriva românilor în zona dintre Prut și Nistru.....	132
3. Teritoriile dintre Prut și Nistru, între reforme, abuzuri și o administrație precară.....	157
4. Chestiunea culturală și problema națională	179

CAPITOLUL III

Încercarea de a restabili normalitatea într-o regiune agitată. Dificultățile permanente întâmpinate de România în Basarabia anilor 1924-1934

1. Precaritatea ordinii publice și a relațiilor cu Uniunea Sovietică	198
2. Tentativele de organizare a insurecției comuniste din Basarabia. Nicolaevca și Tatarbunar	220
3. Mărturia unui italian și declinul permanent al administrației române pe teritoriul dintre Prut și Nistru.....	234
4. Politica culturală.....	239
5. Comisarul superior pentru Basarabia. Experiența lui Ion Rășcanu	248
6. Basarabia între două extreme opuse.....	261
7. Începutul anilor treizeci. Criza economică și extremismul	274
8. Dosarul Ciugureanu	292

Apusul prezenței românești pe teritoriile dintre Prut și Nistru

1. Ofensiva extremistă.....	297
2. Iluziile facile ale politicii externe și amăgirea naționalistă	310
3. Imobilismul autorităților și creșterea stării de tensiune.....	341
4. Între dictatura regală și apusul prezenței românești.....	358
Surse și bibliografie.....	390
Indice de nume.....	418

Prefață

Istoria Basarabiei, de-a lungul deceniilor decisive cuprinse între Congresul de la Berlin din 1878 și destrămarea României Mari din 1940, îi oferă lui Alberto Basciani posibilitatea să se confrunte cu probleme fundamentale ale epocii contemporane: imperialismul și naționalismul, rivalitatea dintre state, subordonarea bunăstării regionale în favoarea intereselor naționale, omogenizarea culturii și supraviețuirea altor etnii. Modul în care abordează această perioadă din istoria Basarabiei se conformează, așadar, unei perspective europene, deoarece autorul se folosește de evenimentele din provincie pentru a contura starea de neliniște și nesiguranța care a caracterizat anii douăzeci și treizeci ai secolului trecut. Dincolo de faptul că-i atribuie Basarabiei un rol în declinul lent al Europei către o stare de criză și conflicte, autorul reconstruiește și nesfârșitele tribulații din interiorul provinciei, investighează cu grijă reacțiile basarabenilor față de asimilare și dezordinea care le-a fost impusă atât din est, cât și din vest, și pune în evidență cu meticulozitate dărilor apăsătoare plătite de basarabeni în detrimentul dezvoltării lor politice, al progresului social și economic.

Alberto Basciani a procedat corect prezentând situația Basarabiei din perioada 1878-1940 drept un clasic *case study* al unei provincii mici și subdezvoltate, care încearcă să protejeze ceva din propria individualitate, așa strânsă cum era între intențiile agresive ale puterilor aflate în expansiune, precum Rusia țaristă, pe de o parte, iar mai apoi succesoarea acesteia, Uniunea Sovietică, și Regatul României, de cealaltă parte. Autorul a arătat în mod convingător că basarabenii au eșuat în încercarea de a depăși limitele

pe care geografia teritoriului și propria istorie le-o impuneau, fără să reușească să gestioneze controlul asupra propriilor destine. Trei teme principale alcătuiesc structura lucrării: Basarabia, provincie a Rusiei țariste; anexarea Basarabiei la România Mare și, în fine, Basarabia văzută ca sursă permanentă de tensiuni mai întâi între Rusia și România, iar mai apoi între Uniunea Sovietică și România.

Este impresionant modul în care se aseamănă anumite metode administrative puse în practică în Basarabia atât de către funcționarii ruși, cât și de cei români. Cabinetele imperiale de la Sankt Petersburg erau hotărâte să mențină Basarabia sub puterea lor politică în detrimentul autonomiei locale. În acest scop, au promovat pătrunderea limbii și a culturii ruse în rândul populației moldovenești din Basarabia, astfel că învățământul și literatura în limba maternă au fost compromise. După 1918 și în perioada dintre cele două războaie mondiale, autoritățile centrale de la București s-au folosit de orice mijloc posibil ca să încorporeze provincia în noul stat național. În domeniul politicii au monopolizat puterea și au ignorat cu tărie realitățile locale, au creat o birocrație care a excelat în abuzuri și ostilitate; în chestiunile de ordin economic și-au favorizat propriile interese și au ignorat sărăcia, care era foarte răspândită, dar și starea de subdezvoltare de dincolo de Prut. În plan cultural au promovat limba română și înființarea de noi școli ca instrumente de integrare, doar că procedând în acest fel și-au îndepărtat simpatiile minorităților etnice, dar și pe cele ale românilor care au avut de suferit din cauza situației arbitrare impuse de noul regim. Atât în anii douăzeci, cât și în anii treizeci, clasa conducătoare românească a dovedit încă o dată că nu este capabilă să gestioneze în mod corespunzător problemele importante cu care se confrunta provincia. Doar pentru o scurtă perioadă din tot acest interval de timp, arată Basciani, basarabeni, și în special moldovenii, au avut un cuvânt de spus pentru a-și hotărî propriul viitor; mai exact, în zilele învolburate ale revoluției și ale înființării Consiliului Național, *Sfatul Țării*, în 1917, și în primele luni ale anului 1918, doar că ulterior au intervenit organele centralizatoare de la București.

Alberto Basciani arată în mod clar felul în care situația relațiilor româno-sovietice și oscilațiile către dreapta ale politicii românești

din anii treizeci au dus la exacerbarea situației din Basarabia. Intenția vădită a Uniunii Sovietice de a redobândi provincia, chiar și după restabilirea relațiilor diplomatice cu România și după tulburările provocate de mișcarea naționalistă românească de extremă dreaptă, a accentuat atmosfera de nesiguranță și deznădejde. Cât privește efectele pe care pericolul extern și starea de confuzie internă le-au avut asupra economiei Basarabiei, din ce în ce mai lipsită de vigoare, dar și asupra situației tot mai conflictuale dintre comunitățile etnice din regiune, autorul nu lasă loc de îndoială. Acel deceniu – subliniază autorul în mod convingător – a fost marcat de un declin implacabil, care a dus până la așa-zisul *ultimatum* dat de sovietici României în iunie 1940, actul final al unei „tragedii menite să schimbe pentru totdeauna destinele” din Basarabia.

Avem, așadar, în fața noastră o reconstituire a unei perioade decisive din istoria modernă a Basarabiei. Autorul a abordat obiectul de studiu cu ajutorul instrumentelor proprii cercetătorului, intenționând să descopere mecanismele care au determinat direcția pe care provincia a fost obligată să o urmeze. Pentru a da mai multă forță argumentelor sale, Alberto Basciani a cercetat cu mare atenție materialele publicate încă disponibile și a analizat reconstituirile și opiniile istoricilor scrise în diverse limbi. Cu toate acestea, a reușit să identifice acele mari lacune informaționale care nu permiteau o reconstituire exactă a evenimentelor și o interpretare concretă a spiritului timpului, motiv pentru care a apelat și la sursele de arhivă. Folosind corespondența diplomatică inedită, însemnări de călătorii, memorii, rapoarte ale poliției și documente oficiale de diferite tipuri, autorul a creat o frescă echilibrată a unei regiuni aflate într-o situație de criză. Dacă expunerea este făcută în tonuri întunecate, totul se datorează faptului că autorul a lăsat ca sursele să vorbească. Cartea lui Alberto Basciani are deci un loc important în rândul acelor lucrări indispensabile pe care trebuie să le consulte toți cei care sunt interesați să studieze soarta Basarabiei.

Keith HITCHINS
(University of Illinois at Urbana – Champaign)

Scriind această carte, am rămas dator față de anumite persoane. Trebuie să-i mulțumesc în primul rând mentorului meu Francesco Guida, profesor de istorie a Europei Orientale la Universitatea Roma Trei. Domnia Sa a fost prima persoană care m-a îndrumat către această cercetare fără să mă lipsească de sprijinul și sfaturile sale, deopotrivă de valoroase. Importante au fost discuțiile purtate cu profesorul Keith Hitchins de la Universitatea din Illinois, în timpul dejunurilor noastre de neuitat (cel puțin pentru mine!) în cafenelele campusului Urbana-Champaign. Contribuția dănsului m-a ajutat să clarific multe dubii și să delimitez tot mai precis cele mai importante subiecte de tratat. Trebuie să-i mulțumesc apoi lui Antonio D'Alessandri de la Universitatea Roma Trei, cel care a fost întotdeauna primul care a citit cu atenție, răbdare și competență diferitele părți ale manuscrisului, care mai apoi au alcătuit lucrarea. La București m-a ajutat tot timpul și într-un mod admirabil Rudolf Mihai Dinu, profesor la Facultatea de Istorie și director la Institutul Român de Cultură și Cercetare Umanistică din Veneția. Dănsul m-a încurajat constant să continui, iar ajutorul său în căutarea surselor bibliografice a fost valoros. Îi sunt sincer recunoscător și lui Silviu Andrieș-Tabac, heraldist de stat al Republicii Moldova; ajutorul său a fost pur și simplu hotărâtor pentru a duce la bun sfârșit cercetarea în timpul perioadei petrecute la Chișinău. Pentru tipărirea celei de-a doua ediții a cărții am fericirea de a lărgi sfera mulțumirilor, incluzând cel puțin alte două persoane. În primul rând trebuie să mulțumesc regretatului profesor Ștefan Delureanu din București, istoric de o însemnătate și de o cultură deosebită, ale cărui sugestii au fost valoroase pentru a îmbunătăți multe părți ale acestui text și, în sfârșit, domnului Davide Zaffi, funcționar al provinciei autonome Trento, bun cunoscător al civilizațiilor și al popoarelor Europei Orientale. Reflecțiile sale mi-au trezit interesul pentru aprofundarea și/sau revizuirea anumitor chestiuni abordate. Bineînțeles, întreaga responsabilitate cu privire la cele scrise rămâne numai a mea.

Basarabia de la *gubernie* a Imperiului Rus la Republică autonomă. 1878-1918

1. De la a Doua Criză Orientală până la secolul XX. Integrarea Basarabiei în Imperiul Rus

În anul 1888 părintele dominican Vincenzo Vannutelli, bun cunoscător al Orientului european și mai ales al Balcanilor, pe care îi străbătuse de câteva ori, a publicat la Roma o relatare a unei călătorii întreprinse prin Munții Carpați și România. Prelatul călătorea cu vaporul de la Constanța la Galați pe cursul inferior al Dunării, iar în timp ce ambarcațiunea înainta de-a lungul țărmurilor Basarabiei, privirea sa uimită a fost cucerită de lipsa totală a oricărei urme de trafic comercial sau de pasageri: nu exista „între cele două țărmuri nici cea mai mică legătură sau corespondență”, ci numai santinele rusești bine înarmate, care la fiecare două sute de metri păzeau hotarul dintre cele două state¹. Și mai surprins a fost preo-

¹ Cf. Vincenzo Vannutelli, *I monti Carpazi*, Roma, Mario Armanni, 1888, p. 22-24. E bine să nu-l confundăm pe preotul nostru cu renumitul diplomat al Vaticanului și omonim al său (de asemenea și verișor), monseniorul Vincenzo Vannutelli, un fin cunoscător al societății otomane și balcanice de la sfârșitul secolului al XIX-lea și delegat apostolic la Constantinopol din ianuarie 1880. Cf. Giorgio del Zanna, *Roma e l'Oriente. Leone XIII e l'Impero Ottomano. 1878-1913*, Milano, Guerini, 2003, p. 99-120 și infra. Călătorul citat mai devreme era un părinte dominican autor al lucrării *Sguardi sull'Oriente*, o serie de mono-

tul nostru când în fața ochilor i-au apărut niște grămezi mari de lemne alături de care stăteau numeroase ancore din fier despre care un tovarăș de călătorie i-a explicat cu pricepere că sunt pregătite pentru eventualitatea în care armata rusă ar avea nevoie de niște punți ca să traverseze fluviul². Descrierea hotarului ruso-român în Basarabia pe care ne-o oferă memoriile lui Vannutelli mi s-a părut că înfățișează într-un mod eficient situația de tensiune latentă dintr-o regiune de frontieră, care pe atunci era necunoscută de cei mai mulți locuitori ai Europei. Cunoașterea precară a Basarabiei, dar și a altor teritorii din Balcani, era, de altfel, o moștenire inevitabilă a acelorași lacune geografice pe care Europa Occidentală le căpătase în anii anteriori, și care în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea ajunsese să se reflecte în producția cartografică grav deficitară dedicată teritoriilor din așa-zisa „Turcie a Europei”³. Începând cu epoca iluministă, o îmbunătățire a cunoștințelor pe care locuitorii Europei Occidentale le aveau despre teritoriile balcanice s-a produs

grafii (în total douăzeci de volume) dedicate experiențelor sale de călătorie și de ședere prin Balcani, Carpați, Orientul Mijlociu, Europa dunăreană și Rusia. Vezi Giuseppe M. Croce, *La badia di Grottaferrata e la rivista „Roma e l’Oriente”. Cattolicesimo e Ortodossia tra unionismo e ecumenismo*, vol. 2, Città del Vaticano, Libreria Editrice Vaticana, 1990, p. 122 și urm. Pentru o opinie onestă cu privire la părintele dominican, un fel de invitație specială *ante litteram* animată în mod sincer de intenții clare referitoare la unirea dintre Biserica Catolică și bisericile răsăritene, vezi Angelo Tamborra, *Chiesa cattolica e ortodossia russa. Due secoli di confronto e dialogo. Dalla Santa Alleanza ai nostri giorni*, Cinisello Balsamo, Edizione Paolino, 1992, p. 332-324.

² V. Vannutelli, *op. cit.*, p. 24. De fapt, până în anul 1879 cursul fluviului Prut marca pe o distanță de circa 241 de kilometri (din care 170 de kilometri aveau un curs aproape în întregime drept, iar apoi mai sinuos) linia de frontieră dintre Basarabia și România. În urma Tratatului de la Berlin, odată cu retrocedarea celor trei județe din partea de sud a Basarabiei Rusiei, Prutul a ajuns să delimiteze iarăși și să continue până la vărsarea lui în Dunăre, în zona orașului Reni, linia de frontieră dintre cele două țări. Vezi Zamfir C. Arbore, *Basarabia în secolul XIX*, București, Carol Göbl, 1898, p. 30-31. Din punct de vedere geografic cele trei mari fluvii Dunărea, Nistrul și Prutul delimitau exact limitele teritoriale ale Basarabiei, la sud cu Dobrogea, respectiv la est cu Ucraina și la vest cu Moldova; numai la nord-vest cu Bucovina, linia demarcatoare era mai puțin precisă.

³ Cf. Larry Wolff, *Inventarea Europei de Vest. Harta civilizației în epoca luminilor*, București, Humanitas, 2000, p. 228 [titlul original: *Inventing Eastern Europe: The Map of Civilisation on the Mind of the Enlightenment*, Stanford, 1994].

odată cu publicarea însemnărilor și a jurnalelor călătorilor care mergeau în număr tot mai mare în provinciile europene ale Imperiului Otoman. După cum remarca Maria Todorova, cunoașterea mai aprofundată a acestor două părți ale Europei a făcut posibil ca în veacul al XIX-lea dihotomia creștino-musulmană să fie depășită, măcar în termenii în care fusese cunoscută până atunci, și să fie înlocuită cu opoziția dintre națiunile mai dezvoltate pe calea progresului politic, economic și social și cele cu o evoluție mai lentă⁴. Totuși, în ciuda progreselor făcute, e foarte probabil ca Basarabia să nu fi fost cunoscută nici măcar de acei călători și jurnaliști care tocmai în acea perioadă străbăteau în număr din ce în ce mai mare diferite zone ale Balcanilor, câțiva mânați de spiritul de aventură și de cunoaștere în teritorii îndepărtate de regiunile mai civilizate ale Europei (și tocmai de aceea pline de farmec), iar alții atrași în mod mai concret de întâmplările tumultuoase care făcuseră deja ca acele teritorii să devină un punct de răspântie al politicii europene⁵, ținuturi care câștigau spații tot mai largi în revistele și ziarele publicate în acea perioadă în marile capitale europene. În aceeași perioadă însă, Basarabia, provincia sud-estică aflată la marginea Imperiului Rus, nu atrăgea prea mult atenția călătorilor și nici a opiniei publice europene.

*

În vremea călătoriei părintelui dominican Vannutelli, trecuseră deja zece ani de la încheierea prevederilor Congresului de la Berlin (iunie – iulie 1878) care schimbaseră în mod radical aspectul geopolitic al Europei de Sud-Est. Cât despre România, hotărârile luate în capitala Germaniei nu făceau decât să confirme o serie de decizii

⁴ Cf. Maria Todorova, *Immaginando i Balcani*, Lecce, Argo, 2002, mai ales paginile 117-151 [titlul original: *Imagining the Balkans*, Oxford, 1997].

⁵ Printre călătorii veniți din Occident, mai pricepuți și mai atenți la realitățile balcanice din acea epocă trebuie amintit cu siguranță Arthur Evans, arheologul englez care avea să descopere ruinele orașului Cnossos din insula Creta. Vezi Arthur J. Evans, *A piedi per la Bosnia durante la rivolta*, Santa Maria Capua Vetere, Edizioni Spartaco, 2006 [titlul original: *Through Bosnia and the Herzegovina on Foot during the Insurrection*, London, 1877].

adoptate cu câteva luni înainte de delegații ruși și turci care semnaseră Tratatul de la San Stefano (3 martie 1878). Capodoperă efemeră a diplomației farise în Balcani, acest tratat fusese încheiat la sfârșitul unui război dur și urmărea să asigure dominația rusă asupra Europei de Sud-Vest⁶. Totuși, anumite hotărâri ale rușilor determinaseră intervenția imediată a Marilor Puteri, motiv pentru care tratatul a rămas literă moartă. Printre aceste hotărâri s-a numărat crearea unui principat extins al Bulgariei, ce includea și Macedonia, care să fie autonom, dar din punct de vedere formal supus suveranității otomane și care, dată fiind influența pe care o avea deja Rusia în regiune, să poată fi transformat într-un soi de rampă de lansare comodă către Constantinopol și strămtori. Odată ce războiul a fost evitat, s-a decis căutarea unei soluționări a chestiunii într-o adunare generală a Marilor Puteri. Sediul de discuții a fost ales, grație medierii cancelarului german Otto von Bismarck, orașul Berlin, care de puțin timp devenise capitala renăscutului *Reich* german⁷. După confirmarea independenței politice care elibera definitiv noul

⁶ Început în aprilie 1877, Războiul Ruso-Turc a fost punctul culminant al așa-zisei a Doua Criză a Orientului declanșată în vara anului 1875 printr-o amplă mișcare de revoltă, mai întâi în rândul populațiilor creștine din Bosnia și Herțegovina, iar ulterior printre bulgari. Bibliografia celei de a Doua Crize Orientale este destul de amplă; pentru un cadru de referință precis se face trimitere cel puțin la următoarele lucrări care provin din școli istoriografice diferite și sunt scrise în perioade îndepărtate unele de altele, însă toate se remarcă printr-o rigoare științifică deosebită: David Harris, *A diplomatic History of the Balkan Crisis 1875-78*, London, Milford, 1936; Georges Castellan, *Histoire des Balkans. XIV-XX siècle*, Paris, Fayard, 1991, p. 290-321; Barbara Jelavich, *History of the Balkans*, vol. I, Cambridge, Cambridge University Press, 1999, p. 325-372; Paul Dumont, *Il periodo dei tanzimat, 1839-1878*, în Robert Mantran (coordonator), *Storia dell'Impero ottomano*, Lecce, Argo, 2000, p. 554-561 [titlul original: *Histoire de l'empire ottoman*, Paris, 1989]; Angelo Tamborra, *L'Europa centro orientale nei secoli XIX-XX (1800-1920)*, Milano, Vallardi Commissionaria Editoriale, 1971, p. 261-270.

⁷ Referitor la geneza congresului și la plasarea lui în cadrul mai general al relațiilor dintre Marile Puteri, vezi reconstituirea încă valabilă din lucrarea lui Alan J. P. Taylor, *L'Europa delle grandi potenze*, vol. I, Bari, Laterza, 1971, p. 323-358 [titlul original: *The Struggle for Mastery in Europe 1848-1918*, Oxford, 1954]. De asemenea este folositoare reconstituirea mecanismelor diplomatice puse în funcțiune la Berlin din studiul lui René Albrecht-Carrié, *Storia diplomatica dell'Europa. Dal Congresso di Vienna a oggi*, Bologna, Cappelli,

stat român de protectoratul Imperiului Otoman (protectorat care, de ceva timp, era oricum doar formal), la sfârșitul negocierilor purtate la Berlin au fost reconfirmate și prevederile de la San Stefano care îi obligau pe români să retrocedeze Imperiului Rus trei județe din sudul Basarabiei (Cahul, Bolgrad, Ismail). Era vorba de un teritoriu de aproximativ 5.000 km² cu o populație de circa 130.000 de locuitori, pe care în 1856 statele învingătoare din Războiul Crimeei, Franța, Marea Britanie și Imperiul Otoman, le luaseră însă de la Rusia și le oferiseră Principatului Moldovei⁸. Decizia, edulcorată de cedarea Dobrogei de Nord României, provocase o mare nemulțumire atât la Curte, cât și în rândurile lumii politice și ale opiniei publice românești. Această hotărâre intervenise în ciuda articolelor Convenției ruso-române semnată la București pe 17 aprilie 1877, convenție care conferea armatei ruse posibilitatea să traverseze teritoriul românesc ca să ajungă la câmpurile de luptă din Bulgaria, în schimbul angajamentului de a menține și de a apăra integritatea teritorială a României⁹. Pe lângă toate acestea, în timpul ostilităților

1964, p. 229-241. [titlul original: *A Diplomatic History of Europe Since the Congress of Vienna*, New York, 1973].

⁸ Despre procedurile care au permis Principatului Moldovei să redobândească momentan sudul Basarabiei, vezi Dinu Poștarencu, *Aspecte privind retrocedarea Sudului Basarabiei către Principatul Moldovei la 1856-1857*, în „Destin românesc”, 2, 1999, p. 75-80. De fapt, în 1856 Marile Puteri au oferit Moldovei o zonă a Basarabiei care corespundea pe atunci doar județului Ismail și pe care ulterior administrația Principatului Moldovei a împărțit-o formând alte două județe, adică tocmai Cahul și Bolgrad, orașele lor omonime devenind reședințe de județ. Vezi Zamfir C. Arbore, *Dicționarul geografic al Basarabiei*, București – Chișinău, Fundația Culturală Română – Museum, 2001, p. 31-32 și p. 42.

⁹ Titu Maiorescu, unul dintre protagoniștii vieții politice românești de la sfârșitul secolului al XIX-lea, era de părere că rușii oculiseră obstacolul stabilit de convenția semnată în prealabil cu România, punând în valoare într-un mod cât mai favorabil pentru propriile interese articolul al II-lea al Tratatului de la Paris din 1856 care prevedea că teritoriul Basarabiei cedat atunci Rusiei „sera annexé à la Principauté de Moldavie, sous la suzeraineté de la Sublime Porte”, unde termenul de suzeranitate, considera Titu Maiorescu, nu avea un înțeles precis și putea fi interpretat în moduri diferite. Poate, conchidea Maiorescu, guvernul român ar fi trebuit să fie mult mai atent și să includă în termenii convenției semnate cu Rusia o garanție precisă care să asigure păstrarea teritoriului Basarabiei meridionale. Cf. Titu Maiorescu, *Istoria politică a României sub domnia lui Carol I*, București, Humanitas, 1994, p. 82.

(dar și ca urmare a solicitării venite din partea rușilor), românii au declarat, la rândul lor, război otomanilor la 12 mai, participând ca protagoniști sub conducerea directă a lui Carol I¹⁰ la luptele grele purtate în împrejurimile orașului Plevna¹¹, lupte care, în cele din urmă, s-au dovedit a fi decisive în determinarea rezultatelor finale ale războiului. Trimis în misiune la Berlin, ministrul de Externe al României, Mihail Kogălniceanu, a încercat în zadar să obțină ajutorul diplomațiilor occidentale prin redactarea unui *memorandum* punctual. Acest document nu numai că reclama nedreptatea suferită de propria țară, dar contesta în definitiv și legitimitatea primei ocupații rusești a Basarabiei, care data din 1812¹².

Cum era de așteptat, protestele românilor n-au avut mari efecte, chiar dacă trimișii guvernului de la București au acționat prompt și au reușit să obțină o anumită admirație chiar și din partea diplomaților din alte state balcanice, cum ar fi, de exemplu, Milan Petronievici, directorul Legației sârbe din București. Într-un raport trimis ministrului său acesta a descris în tonuri măgulitoare voința românilor de a nu renunța la stăpânirea Basarabiei de Sud și la delta Dunării¹³, expusă de *memorandumul* prezentat guvernului Reich-ului. Nemulțumirile exprimate de guvern și de opinia publică românească au avut ecouri și în rândurile marilor publicații europene, mai ales în presa germană și engleză, unde comentariile cu privire la hotărârile luate de ruși au fost destul de dure în anumite cazuri. Ediția ziarului „Times” din 20 iunie 1877 socotea

pretențiile rușilor asupra Basarabiei de Sud drept o adevărată „barefaced robbery”¹⁴. Totuși, nici simpatiile din cercurile diplomatice și nici indignarea opiniei publice n-au reușit să-i facă pe ruși să se răzgândească. Potrivit mărturiei unui apropiat al principelui Carol al României, diplomația țaristă a început să acționeze cu hotărâre ca să împiedice orice mișcare pe care ar fi putut să o pregătească românii. Până și ministrul de Externe rus, Aleksandr Gorceakov, l-ar fi „sfătuit călduros” pe viitorul rege al României să pună capăt manevrelor Ministerului său de Externe, care-și trimitea emisarii și plenipotențiarii în Cancelariile și Curțile din aproape întreaga Europă. Pe același ton peremptoriu l-a avertizat să se abțină de la a tolera manifestații și petiții făcute în semn de protest împotriva cedării Basarabiei de Sud¹⁵. De altfel, și prințul Karl-Anton Hohenzollern, tatăl principelui Carol și consilier politic important al acestuia, i-a sugerat fiului să nu se opună deciziei Marilor Puteri și mai ales să nu pornească noua Românie independentă pe calea dușmăniei cu Rusia, pentru că ar fi dăunat în mare măsură dezvoltării noului stat¹⁶. Cu toate că anumiți observatori ruși se plâneau că redobândirea teritoriilor din sudul Basarabiei nu stărnise în patrie interesul cuvenit¹⁷, pentru Rusia recucerirea Basarabiei de Sud era o condiție importantă pentru a reconfirma prestigiul și mai ales influența de

¹⁰ Karl Hohenzollern-Sigmaringen (1839-1914) a fost proclamat principe al României cu numele de Carol I în mai 1866 și a devenit după obținerea independenței țării primul rege al României; a reușit să câștige un rol principal în chestiunile politice și mai ales în cele de politică externă și militară.

¹¹ Despre participarea României la Războiul Ruso-Turc, vezi Nicolae Densușianu, *Istoria militară a poporului român*, București, Editura Vestala, 2003, p. 373-376; Nicolae Ciachir, *Războiul pentru independența României în contextul european (1875-1878)*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1977.

¹² Vasile Kogălniceanu, *Actes et documents extraits de la correspondance diplomatique de Michel Kogălniceanu relatifs à la guerre de l'indépendance roumaine (1877-1878)*, vol. I, București, 1893, p. 81-82.

¹³ Corneliu M. Lungu – Tudor Bucur – Ioana A. Negreanu, *Independența României în conștiința europeană*, București, Arhivele Naționale ale României, 1997, Doc. 40, p. 44-41.

¹⁴ Citat în Alexandru D. Xenopol, *Războaiele dintre ruși și turci și înrăurirea lor asupra țărilor române*, București, Editura Albatros, 1997, p. 350-351.

¹⁵ Vezi Jehan De Witte, *Quinze ans d'histoire 1866-1881, d'après les mémoires du roi de Roumanie et les témoignages contemporains*, Paris, Plon, 1905, p. 350-351. De altfel, dintre politicienii ruși, Gorceakov s-a numărat printre cei care s-au implicat și mai activ pentru a abroga acele prevederi ale Tratatului de la Paris din 1856 care vizau flota Mării Negre și granițele Basarabiei. Vezi David Saunders, *La Russia nell'età della reazione e delle riforme 1801-1881*, Bologna, Il Mulino, 1977, p. 431 [titlul original: *Russia in the Age of Reaction and Reform 1801-1881*, London, 1993].

¹⁶ Stelian Neagoe (coordonator), *Memoriile regelui Carol I al României*, vol. IV 1878-1881, București, Editura Machiavelli, 1994, p. 152-153.

¹⁷ Cf. Leon Casso, *Rusia și bazinul dunărean*, București, Saeculum Vizual, 2003, p. 229 [titlul original: *Rossija na Dunaj i obrazovanie Bessarabskoj oblasti*, Sankt Petersburg, 1913]. Casso s-a născut, în 1865, în Basarabia într-o localitate din ținutul Soroca și a ocupat pentru mult timp funcția de ministru al Instrucțiunii Publice în vremea domniei lui Nicolae al II-lea.

care se bucura în rândul populațiilor din regiune. Chiar dacă suferise o înfrângere diplomatică, Imperiul Romanovilor nu renunțase, bineînțeles, la planurile sale de expansiune din Balcani¹⁸. Odată spulberate posibilitățile de dominație așa cum se stabiliseră la San Stefano, acum era vorba de a salva măcar o parte din acea strategie:

Si nous réussirons encore à nous faire adjuger la Bessarabie moldave, nous pourrions être satisfaits du résultat du congrès, malgré la transformation qu'on fait subir au Traité de San Stefano¹⁹.

Fiind hotărâte să mențină în echilibru balanța puterilor pe eșichierul geopolitic al Europei, nu era, bineînțeles, în intenția și nici în interesul celorlalte puteri să umilească prea tare partea adversă rusă, având în vedere și hotărârea de care dădea dovadă puterea țaristă. Ținând cont de aceste premise, putem să-i dăm dreptate cu ușurință renumitului istoric român Alexandru Xenopol, care consemna că pentru Marile Puteri soarta României fusese deja hotărâtă înainte ca discuțiile conferinței de la Berlin să înceapă²⁰. Rezultatul final n-avea cum să nu nemulțumească profund România, care fusese obligată să părăsească cele trei județe din sudul Basarabiei și să dea, cel puțin în acest caz, satisfacție deplină reprezentanților țarului²¹. Pe fundalul discuțiilor aprinse și sfâșietoare din Regat, românii nu le-a mai rămas decât să bea până la ultima picătură din cupa

amară a unei deposedări teritoriale dureroase și umilitoare, care descuraja primii pași de după cucerirea independenței noului stat²².

La 1 octombrie 1878, când trecuseră câteva luni de la semnarea Tratatului de la Berlin, fără să aibă loc nici cel mai mic incident, trupele și autoritățile țariste au reluat pe deplin în posesie teritoriul basarabean dat Rusiei, chiar dacă România nu semnase niciun document oficial prin care să cedeze teritoriul²³. Această acțiune a fost percepută ca un adevărat atentat la suveranitatea statală românească și a marcat fără îndoială apariția unui puternic curent antirusesc pe întreg cuprinsul spațiului danubian. Din acest moment, pentru o mare parte a opiniei publice românești și a puterilor politice, Rusia a devenit inamicul principal al noii României independente²⁴, fapt care avea să influențeze în anii următori anumite hotărâri importante

¹⁸ Barbara Jelavich, *Russia and the Rumanian national cause, 1858-1859*, Slavic and East European Series, vol. XVII, Bloomington, Indiana University Publication, nedat, p. 1.

¹⁹ Telegramă trimisă la 30 iunie 1878 de Nikolai Giers (viitor ministru de Externe rus) baronului Aleksandr Jomini, colaborator apropiat al lui Gorceakov, citat în Charles and Barbara Jelavich, *Russia in the East 1876-1880*, Leiden, E. J. Brill, 1959, p. 147.

²⁰ A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 325.

²¹ În opinia lui Keith Hitchins, cedarea Basarabiei meridionale Rusiei a însemnat pentru țarul Alexandru al II-lea și un fel de revanșă personală pentru ceea ce socotise drept o umilire la care fusese supus odată cu încheierea tratatelor Congresului de la Paris din martie 1856, când Puterile învingătoare ale Războiului Crimeii i-au obligat pe ruși să cedeze sudul Basarabiei Principatului Moldovei. Vezi Keith Hitchins, *Românii 1774-1866*, București, Humanitas, 1998, p. 349. [titlul original: *The Romanians 1774-1866*, Oxford, 1966.]

²² Despre problematica celor trei județe ale Basarabiei și rolul lor în tratativele anterioare celor de la San Stefano și Berlin, vezi Teodor Pavel, *Între Berlin și Sankt Petersburg*, Cluj, Presa Universitară Clujeană, 2000, p. 165-190. În ciuda anilor care au trecut de la publicarea ei, continuă să fie interesantă reconstituirea întâmplărilor din lucrarea lui G. I. Brătianu, *La Bessarabie. Droits nationaux et historiques*, Bucarest, Institut d'Histoire Universelle „N. Iorga”, 1943, p. 92-118.

²³ În timpul schimbării conducerii, românii au trebuit să le predea rușilor toate inventarele și hărțile păstrate în arhivele județelor retrocedate. Vezi S. Neagoe, *op. cit.*, p. 164.

²⁴ Vlad Georgescu, *Istoria românilor. De la origini până în zilele noastre*, București, Humanitas, 1992, p. 177. Așa cum a observat Rudolf Dinu, înainte să devină un inamic, Rusia și alegerile sale în materie de politică externă deveniseră o adevărată obsesie pentru anumite pătri importante din clasa conducătoare românească. Cf. Rudolf Dinu, *L'alleanza ideale: appunti per la storia delle relazioni italo-romene nell'ambito della Triplice Alleanza (1883-1903)*, în „Annuario dell'Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica di Venezia”, VI-VII, 6-7, 2004-2005, p. 469-470. Emblematică în acest sens este o carte publicată de un membru al Senatului român, în 1889, unde mișcarea politică a rușilor din sud-estul Europei este prezentată aproape în totalitate în cheie antiromânească. Vezi Ioan Șoimescu, *România, Rusia și Întreita Alianță. O pagină de istorie politică contemporană*, București, Gregorie Luis, 1889. Cu această ocazie poate merita să amintim o altă operă care mergea fără îndoială contra curentului, scrisă la rândul ei către sfârșitul secolului XIX de consilierul Curții de Apel din Craiova, Stavruț Zamfirescu, *România față cu Rusia*, București, E. Milescu, 1892. Cartea este un pamflet care încearcă însă să acrediteze cu dărzenie ideea importanței de a stabili relații mai strânse cu vecinul rus, care, în opinia autorului, aducea independența românilor și eliberarea de sub jugul otomanilor.